

znajomością danej dyscypliny, ryzykując czasem powtórzeniem czy brakiem jedności proponowanych rozwiązań. Ale przez to napięcie i różnorodność punktów widzenia, które prezentuje lektura książki, nie staje się liniowa i dlatego możliwe jest każde przejście tematyczne.

Recenzowana pozycja zasługuje na uznanie ze względu na duże walory naukowe. U początku powstania tego traktatu istnieje wola kompleksowego zrozumienia relacji między państwem a religiami. Refleksja dotycząca prawa religii prowadzi do wniosku, że chodzi o prawo głęboko oryginalne, naznaczone naraz przez jego zgodność, specyficzność jego przedmiotu i jego autonomię. Wybitni specjaliści francuskiego prawa w sposób bardzo interesujący przedstawiają trudne i złożone zagadnienie relacji między Kościołem a państwem. Autorzy nie ograniczyli się tylko do Francji, ale omawiają również relacje Kościół – państwo w niektórych państwach członkowskich Unii Europejskiej, wskazując na pluralizm modeli. Praca jest godna polecenia wszystkim interesującym się problematyką relacji między Kościołem a państwem we Francji i w państwach członkowskich Unii Europejskiej.

Krzysztof Orzeszyna

(Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego)

Dieu a-t-il sa place en Europe? Actes du colloque Liberté politique et liberté religieuse dans le traité fondateur de l'Europe réunifiée. 3 avril 2003 Bruxelles-Parlement européen, éd. F. X. de Guibert, Paris 2003, ss. 288.

Czasem sądzimy, że Europa jest rzeczywistością niedawną, wywodzącą się z woli kilku ludzi, którzy w 1950 roku uruchomili proces jej integracji. W rzeczywistości Europa ma korzenie bardzo stare, a liczne zwyczaje i obyczaje, jak to pokazuje dla przykładu ikonografia, były wcześniejsze w narodach, które ją aktualnie stanowią. Europa ma coś z uniwersalizmu, nie jest redukowalna do jakiejś jednej tożsamości substancjalnej. Uniwersalność zawiera się już w samej etymologii słowa „Europa”, które znaczy „szerokie spojrzenie”. To pozwala myśleć o Europie bez horyzontów.

W trakcie historii europejskiej religie odgrywały rolę nie bez znaczenia w formowaniu się narodów. Faktor religijny pośredniczył w tworzeniu tożsamości wspólnot narodowych i regionalnych. Etos europejski formował się na kulturowym terenie judaizmu, chrześcijaństwa i różnego dziedzictwa filozoficznego. Nie można w pełni zrozumieć Europy bez wzięcia pod uwagę chrześcijańskiego dziedzictwa religijnego, chociaż nie można wykluczyć innych elementów duchowych, także tych wcześniejszych w religiach deistycznych.

Jednak mówić o tożsamości cywilizacyjnej Europy nie jest łatwo, ponieważ każda definicja tożsamości europejskich nie odda w pełni obfitości różnorodnych tożsamości narodowych i regionalnych, religijnych i filozoficznych, językowych i kulturowych, które stanowiły w przeszłości i dzisiaj wciąż jeszcze stanowią bogactwo Europy. Ta wielość i różnorodność kultur jest w sercu tożsamości cywilizacyjnej Europy. Stanowi ją wielość i różnorodność kultur w ciągłych napięciach i dialogu, przechodząca przez twierdzenia i pytania, w ciągłym rozpadzie i składaniu. Europa tworzy się z syntezy filozofii greckiej, prawa rzymskiego, kultury germańskiej, celtyckiej i słowiańskiej oraz dzięki przyłgnięciu narodów do Ewangelii Chrystusa.

W ostatnich latach historię Europy naznaczyły dwa wielkie wydarzenia geopolityczne: utworzenie Unii Europejskiej wzmacniającej integrację Europy Zachodniej i upadek muru berlińskiego, kończący podział Europy na dwa przeciwstawne ideologicznie obozy. Wydarzenia te nie mogą pozostawać bez wpływów religijnych. Wyobrażenia europejskie mają wymiary religijne i są obecne w zagospodarowywaniu przestrzeni suwerenności europejskiej, gdzie jednostki są zapraszane do identyfikowania się szerzej w europejskiej przestrzeni geopolitycznej, poprzez sięganie do tożsamości wspólnotowych podtrzymywanych przez różnice językowe, religijne czy kulturowe.

Dzisiaj Unia Europejska pyta o swój kształt instytucjonalny: jak zapewnić swoją legitymizację demokratyczną? Jak organizować podział kompetencji między Unię a państwa członkowskie? Wykłady wygłoszone podczas Konferencji: *Bóg i Europa*, dnia 3 kwietnia 2003 roku, przypominają idee założycieli odnotowane przez historię i prawo.

Publikacja składa się, oprócz wprowadzenia, manifestu brukselskiego i aneksów, z pięciu części. W części 1: Europa trzeciego tysiąclecia, między wolnością i tożsamością, wystąpienia koncentrują się wokół zagadnień: czy możliwa jest ignorancja świeckiego dziedzictwa Europejczyków, tożsamości europejskiej, wymiaru społecznego i instytucjonalnego wolności religijnych? W części 2: Europa i współczesność: wspólnota wartości – prelegenci rozważają tematy: Młodzi Europejczycy i wartości Unii Europejskiej; rodzina i państwo; prawa rodziny w Europie; miejsce kobiety; moralność i polityka w Europie. Część 3: Europa rzeczywista, Europa historyczna: wspólnota kultur, obejmuje następujące grupy tematyczne: region w Europie, wspólnota ludzka i historyczna, wolność i chrześcijaństwo, dziedzictwo chrześcijańskie Europy, fundament kultury wolności, solidarności i pokoju. W części 4: Europa praw człowieka, wspólnota polityczna, podjęto następujące zagadnienia: osoba i instytucje: zasada pomocniczości; prawo i polityka w Europie; historia, która tworzy przyszłość. W ostatniej części 5: Europa i Bóg: wolność religijna i wolność polityczna w traktacie założycielskim – rozważania dotyczą następujących kwestii: Bóg w konstytucjach europejskich; status uznania kościołów; status konsultacyjny kościołów. Całość kończy Manifest brukselski: Bóg i Europa? Wolność religijna i wolność polityczna w traktacie założycielskim zjednoczonej Europy.

Jednocząca się Europa musi wychodzić naprzeciw złożonym trudnościom etycznym i społecznym. Nihilizm moralny i ideologie dzielą ludzi i narody. Dla jednych jednoczenie Europy stało się powodem podziału, dla innych jedyną nadzieją. Angażowanie się na drodze poszerzenia czy raczej jej ponownego zjednoczenia,

prowadzi do wypracowania na nowo syntezy jej wartości założycielskich, aby przynieść adekwatną odpowiedź do nowych europejskich ambicji.

Czy Bóg ma miejsce w Europie? To pytanie zaczyna prawdziwą dyskusję. Jest to orędzie intelektualistów z różnych regionów świata zebranych przez parlamentarzystów europejskich, Fundację służby politycznej i Konwencję chrześcijan dla Europy podczas sympozjum *Bóg i Europa*, które odbyło się 3 kwietnia w Brukseli.

Dnia 6 lutego 2003 roku na kilka dni przed sympozjum *Bóg i Europa*, projekt „traktatu konstytucyjnego” opublikowany przez Konwent nie podkreśla znaczenia Boga, najwyższego źródła godności człowieka. Ostatnia wersja projektu traktatu opublikowana 20 czerwca utrzymała to świadome pominięcie.

Może więc tym bardziej należy przypominać o tym, że rozwój ideologii powodujący strumienie płaczu i krwi w XX w. naznaczył także Europę, która zapomniała o swoich fundamentach chrześcijańskich.

Recenzowana publikacja godna jest polecenia wszystkim zajmującym się prawem konstytucyjnym i europejskim oraz politykom, którzy mają wpływ na przyszły kształt Unii Europejskiej.

Krzysztof Orzeszyna

(Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego)

Michał R y n k o w s k i, *Status prawny kościołów i związków wyznaniowych w Unii Europejskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza 2004, ss. 221.

Unia Europejska kształtuje się stopniowo w procesie integracji demokratycznych państw europejskich na podstawie umów międzynarodowych. Istota tego procesu tkwi w rozwoju prawa unijnego i przebudowie prawa wewnętrznego państw członkowskich. Unia Europejska prezentuje się jako struktura świecka, oparta na liberalnej zasadzie neutralności państwa wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. W systemie prawa Unii Europejskiej stopniowo kształtuje się dział prawa wyznaniowego, zawierający normy wspólne dla wszystkich państw członkowskich. Jednocześnie w prawie każdego państwa członkowskiego istnieje dział prawa wyznaniowego. Na kształtowanie się norm prawa wyznaniowego w Unii Europejskiej pewien wpływ wywarły Kościoły i inne związki wyznaniowe. Postulaty pozytywnego ustosunkowania się Unii Europejskiej do religii zostały wysunięte przez przedstawicieli Kościoła katolickiego, Kościołów protestanckich i Kościołów prawosławnych, które podjęły dialog instytucjonalny z organami Unii Europejskiej. Normy wyznaniowe prawa unijnego będą miały charakter komplementarny w stosunku do prawa krajowego.